

„Zwycięstwo podąża za Bogiem”(HE IV 33). Ideologia triumfu w *Historii Kościelnej* Teodoretą z Cyru

“Victory follows God” (HE IV 3). The Ideology of Triumph in the *Ecclesiastical History* by Theodoret of Cyrus

Sławomir Bralewski¹

Abstract: The purpose of this article was to examine the views of Theodoret of Cyr in his *Ecclesiastical History* on the ideology of victory and to compare them with the concept expressed by his predecessor, Eusebius of Caesarea, to whom he claimed to be a continuator. The author showed that for Theodoret military victories in confrontation with pagan enemies had a sacred aspect and proved the truthfulness of the Christian religion and the power of the God of the Christians, the ally of the Christian rulers, and on the other hand the falsity of the beliefs of the followers of traditional cults. The author also pointed out Theodoret's dependence on Eusebius. For according to both, the ideology of victory had three dimensions: military, martyr and doctrinal, related to the war waged by the evil spirit against God and came down to winning victories in the name of Christ.

Keywords: Theodoret of Cyrus; ecclesiastical historiography; ideology of victory

Rzymianie w całej swej historii przywiązywali duże znaczenie do zwycięstw militarnych, które sakralizowali, przypisując je poszczególnym bogom swego panteonu². Badacze zajmujący się ową kwestią, tacy jak Robert Combés³, Michael McCormick⁴ czy Peter Kneissl⁵, ukuli wyrażenie „ideologia zwycięstwa” czy też zbliżone doń określenie „teologia

¹ Prof. dr hab. Sławomir Bralewski, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Bizancjum, Uniwersytet Łódzki, Łódź; e-mail: slawomir.bralewski@uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0002-4708-0103.

² Cf. M. McCormick, *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Cambridge 1990, s. 11-34; J. Wienand, *Der Kaiser als Sieger. Metamorphosen triumphaler Herrschaft unter Constantine I*, Berlin 2012, *passim*.

³ Cf. R. Combés, *Imperator. Recherches sur l'emploi et la signification du titre d'Imperator dans la Rome républicaine*, Paris 1966.

⁴ Cf. McCormick, *Eternal Victory*, s. 11-34.

⁵ Cf. P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*, Göttingen 1969.

zwycięstwa” autorstwa Jeana Gagé⁶. Żadne ze wspomnianych pojęć nie ma jednak pierwowzoru antycznego. W polskiej literaturze przedmiotu zajmowano się zagadnieniem „ideologii zwycięstwa” propagowanej przez cesarzy odwołujących się do ceremonii triumfu od Oktawiana Augusta do Dioklecjana⁷ oraz teologią zwycięstwa uchwytną w historiografii kościelnej IV-V wieku, ze szczególnym uwzględnieniem *Historii kościelnych* Euzebiusza z Cezarei⁸, Rufina z Akwilei⁹ czy Sokratesa z Konstantynopola i Sozomena Bethelii¹⁰. Nikt jednak, jak dotąd, ani w literaturze polskiej, ani powszechnej, nie zbadał dogłębnie pod tym kątem *Historii kościelnej* Teodoreta z Cyru. Tak więc niniejszy artykuł będzie stanowić próbę wypełnienia tej luki i znalezienia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób biskup Cyru podchodził do omawianego zagadnienia. Sam Teodoret wyraźnie zaznaczył, że jego dzieło jest kontynuacją *Historii kościelnej* Euzebiusza z Cezarei¹¹. Celem badawczym zatem będzie również ustalenie, czy biskup Cyru postrzegał ideologię zwycięstwa podobnie do swego poprzednika czy też w sposób odmienny.

Teodoret z Cyru miał wyraźnie zbliżone do Euzebiusza poglądy na temat wojny wypowiedzianej samemu Bogu przez złośliwego i zazdrośnego demona, zgubę ludzkości, wroga prawdy, dążącego do zniszczenia Kościoła. Z wojny tej uczynił motyw przewodni swego wykładu na temat dziejów tego ostatniego. Nawiązał do niej na początku¹² i w końcowym wywodzie¹³, podsumowującym całe dzieło. Ze wstępnych refleksji Teodoreta wynika¹⁴, że kiedy wyznawcy tradycyjnych kultów znajdowali się w zdecydowanej większości, wojnę tę zły duch prowadził najpierw

⁶ Cf. J. Gagé, *La théologie de la victoire impériale*, RH 17 (1933) s. 1-44. Cf. J.R. Fears, *The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problems*, w: ANRW, t. 2/17/2, Berlin – New York 1981, s. 739; F. Heim, *La théologie de la victoire de Constantin à Théodose*, Paris 1992, s. 19.

⁷ Cf. K. Balbuza, *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki cesarstwa*, Poznań 2005.

⁸ Zob. S. Bralewski, *Boże zwycięstwo (ἐνθεος νίκη) – „ideologia triumfu” w Historii kościelnej Euzebiusza z Cezarei*, VoxP 63 (2015) s. 331-351.

⁹ Zob. D. Brodka, „Teologia zwycięstwa” cesarzy chrześcijańskich a „Historia ecclesiastica” Rufina z Akwilei, „Meander” 54 (1999) s. 457-464.

¹⁰ S. Bralewski, *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek)*, t. 1: „Niezwykła przemiana” – narodziny nowej epoki, Łódź 2018, s. 104-132.

¹¹ Theodoretus, HE I 1, 4.

¹² Theodoretus, HE I 2, 7.

¹³ Theodoretus, HE V 41, 26.

¹⁴ Theodoretus, HE I 2.

w sposób otwarty. Kiedy jednak większość zaczęła oddawać cześć Stwórcy, a knowania demonów wyszły na jaw, przeszedł do skrytych działań, odwołując się do podstępów (τεχνάσματα)¹⁵ i wykorzystując chrześcijan, będących niewolnikami ambicji i próżnej chwały, za pomocą których uwiódł wielu ludzi, doprowadzając ich do błędu, w którym tkwili już poprzednio. Wcześniej jednak wedle biskupa Cyru ubóstwiali stworzenie, teraz zrównywali je z Demiurgiem¹⁶.

W końcowej konkluzji Teodoret skonstatował natomiast, że sam Pan, a więc Jezus Chrystus, przepowiedział zarówno wspomnianą wojnę, jak i zwycięstwo Kościoła¹⁷, mające, co oczywiste, swe źródło w zwycięstwie Chrystusa nad szatanem, o którym Teodoret wspominał już wcześniej, pisząc o krzyżu jako zwycięskim znaku Pana. Znak nie do zniesienia dla demonów, gdyż przypominającego im o ich klęsce¹⁸. Teodoret cytował też list Aleksandra, biskupa Aleksandrii skierowany do jego imiennika, biskupa Konstantynopola¹⁹, w którym jego autor dowodził niezniszczalności (ἀκαθαίρετος) jednego i jedyne katolickiego i apostołskiego Kościoła w każdych okolicznościach, nawet gdyby cały świat był zdeterminowany wystąpić przeciwko niemu²⁰. Ta pewność zwycięstwa Kościoła wiązała się w przekonaniu Aleksandra ze zwycięstwem samego Chrystusa, który zapowiedział też zwycięstwo swoich wyznawców w walce z diabłem, kierując do nich słowa: „Odwagi! Ja zwyciężyłem świat”²¹.

Teodoret już na początku swego dzieła pisał o burzy (ζάλη) wywołanej przez bezbożnych tyranów Maksencjusza, Maksymina i Licyniusza, która pojawiła się nagle i uderzyła w Kościół²². Ciekawe, że nie wspominał w tym miejscu ani słowem o Dioklecjanie czy Galeriuszu jako inicjatorach tzw. wielkiego prześladowania chrześcijan²³. Wspomnianą

¹⁵ Theodoretus, *HE* I 2, 7.

¹⁶ Theodoretus, *HE* I 2, 5-7.

¹⁷ Theodoretus, *HE* V 41, 25. A właściwie to, że Kościół pozostanie niezwyciężony (ἀήττητος).

¹⁸ Theodoretus, *HE* III 3, 3.

¹⁹ Theodoretus, *HE* I 4.

²⁰ Theodoretus, *HE* I 4, 53.

²¹ J 16,33; Theodoretus, *HE* I 4, 53.

²² Theodoretus, *HE* I 2, 1.

²³ Laktancjusz (*De mortibus persecutorum* XI 3-XIV 7) za wszczenie prześladowania chrześcijan obwinał Galeriusza, wobec którego był szczególnie krytyczny. Podobnie uważał Euzebiusz z Cezarei (*HE* VIII, app. 1). Krytycznie do relacji Laktancjusza odnosili się André Piganiol (*L'Empereur Constantin*, Paris 1932, s. 40-41, s. 48) Frank Kolb (*Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment*

burzę, jak wskazywał Teodoret, opanował cesarz Konstantyn, wedle historyka godzien wszelkiej pochwały, powołany przez niebo, podobnie do boskiego Apostoła, a więc świętego Pawła²⁴. W innym miejscu, na końcu swej *Historii kościelnej*, Teodoret jeszcze raz nawiązał do prześladowania chrześcijan, wskazując, że przed rządami Konstantyna wielu cesarzy prowadziło zaciętą wojnę przeciwko uczniom prawdy²⁵. Tym razem biskup Cyru imiennie wymienił jedynie Dioklecjana, który wedle Teodoretę miał zniszczyć wszystkie kościoły w cesarstwie w dniu męki Chrystusa²⁶. Przez co cierpienie ówczesnych chrześcijan łączyło się z cierpieniem samego Chrystusa.

Widać, że Teodoret, odwołując się do wielkiego prześladowania chrześcijan, nie zamierzał przedstawiać wydarzeń w sposób bardziej szczegółowy. Poprzestał jedynie na ogólnych stwierdzeniach. Wśród wymienionych przez niego rzeczywistych czy domniemanych winowajców nigdzie nawet nie wspomniał o Galeriuszu. Podkreślał natomiast, że Dioklecjan zniknął z powierzchni ziemi razem ze swoją bezbożnością,

in der Organisation monarchischer Herrschaft?, Berlin 1987, s. 138). Na temat dyskusji toczonej przez badaczy o odpowiedzialności Dioklecjana i Galeriusza za wszczęcie wspomnianego prześladowania, zob. Cf. W.H.C. Frend, *Martyrdom and persecution in the early Church: A study of a conflict from the Maccabees to Donatus*, Oxford 1965, s. 490; P. Keresztes, *From the Great Persecution to the Peace of Galerius*, VCh 37 (1983) s. 379-399. P.S. Davies, *The Origin and Purpose of the Persecution of A.D.303*, JTS 40 (1989) s. 66-94; P. Janiszewski, *Dioklecjan czy Galeriusz? Kwestia odpowiedzialności za rozpoczęcie tzw. „Wielkiego Prześladowania” chrześcijan w 303 r.*, „Meander” 48 (1993) s. 303-317; B. Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, London – New York 2009, s. 118-123; R. Suski, *Galeriusz. Cesarz, wódz i prześladowca*, Kraków 2016, s. 214-225.

²⁴ Theodoretus, *HE* I 2, 2.

²⁵ Theodoretus, *HE* V 41, 24.

²⁶ Theodoretus, *HE* V 41, 25. Teodoret nawiązywał tu do *Historii kościelnej* Euzebiusza z Cezarei (VIII 2, 4), gdzie jej autor wskazywał, że w dziewiętnastym roku panowania Dioklecjana „tuż przed samym świętem Męki Zbawiciela” (tł. A. Caba, s. 561) wydał on dekret nakazujący zburzenie chrześcijańskich świątyń. Według Laktancjusza (*De mortibus persecutorum* XII 1) pierwszy edykt przeciw chrześcijanom został wydany 23 lutego 303 roku, kiedy obchodzono terminalia. Według Timothy’ego Barnes’a (*Christians and Pagans in the Reign of Constantius*, w: *L’Église et l’Empire au IVe siècle*, red. A. Dihle, Genève 1989, s. 307.) i Adama Ziółkowskiego (*Historia Rzymu*, Poznań 2004, s. 585) podjęcie wielkiego prześladowania chrześcijan było desperacką próbą odwrócenia biegu historii. W mojej opinii (*Symmachia*, t. 1, s. 17-20) Dioklecjan usiłował przywrócić jedność Rzymian w kulcie, aby pozyskać w ten sposób bogów dla odnowionego *Imperium Romanum*.

a zniszczone na jego polecenie kościoły zostały odbudowane jeszcze większe i piękniejsze niż poprzednio²⁷.

Owocem panowania Konstantyna był drogocenny pokój (ἐντιμωσύνη εἰρήνης), którego Bóg raczył udzielić jego panowaniu, o czym cesarz sam mówił w swojej mowie wygłoszonej na soborze w Nicei, na co zwrócił uwagę Teodoret²⁸. Historyk cytuje też list Konstantyna skierowany do króla perskiego Szapura II²⁹, w którym cesarz, wyznając swoją wiarę w Boga chrześcijan, nazywa tegoż swoim sprzymierzeńcem (σύμμαχος)³⁰ i przypisuje Mu wszelką pomyślność, jaką cieszy się sam i rządzone przezeń państwo, a Jego wyznawcy mogą się radować przywróconym sobie pokojem. W liście tym Konstantyn wstawiał się za chrześcijanami w Persji. Dlatego Teodoret po zacytowaniu listu konstatował, że władca cieszył się szczególną opieką Boga, dzięki temu, iż troszczył się nie tylko o własnych poddanych, ale swą troską obejmował także chrześcijan w Persji, poddanych innego władcy. Toteż wszędzie wznoszono mu trofea zwycięstwa i proklamowano go zwycięskim³¹. Jak podkreślał Teodoret, Konstantyn, wspierając Kościół, dorównywał w gorliwości Apostołom³².

W przekonaniu Teodoreta Bóg interweniował na rzecz Rzymian, kiedy Persowie próbowali za panowania cesarza Konstancjusza II zdobyć Nisibis³³, zwane przez niektórych, jak zaznaczył historyk, Antiochią Mygdonią³⁴. Teodoret nie miał wątpliwości, że to nie wojsko rzymskie pokonało wroga, a zrobił to sam Bóg dla tych spośród Rzymian, którzy byli Mu wierni. Na ich czele stał zaś biskup miasta Jakub, występujący w roli obrońcy i wodza (στρατηγός)³⁵. Kiedy wojska perskie wykorzy-

²⁷ Theodoretus, *HE* V 41, 25.

²⁸ Theodoretus, *HE* I 7, 11.

²⁹ Na temat owego listu, zob. T.D. Barnes, *Constantine and the Christians of Persia*, JRS 75 (1985) s. 126-136; M.R. Vivian, *Eusebius and Constantine's Letter to Shapur – Its Place in the Vita Constantini*, SP 29 (1997) s. 164-169; P.J. Leithart, *Defending Constantine. The Twilight of an Empire and the Dawn of Christendom*, Downers Grove 2010, s. 45-47; K. Smith, *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*, Oakland 2016, s. 17-44.

³⁰ Theodoretus, *HE* I 25, 1. Zob. też: Bralewski, *Symmachia*, s. 25-70.

³¹ Theodoretus, *HE* I 25, 13.

³² Theodoretus, *HE* I 25, 13.

³³ Zob. J. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus*, Michigan 2007, s. 57-67; J. Harrel, *Wojna o Nisibis. Obrona rzymskiej wschodniej granicy 337-363*, Oświęcim 2019, s. 95-104.

³⁴ Theodoretus, *HE* II 31, 1.

³⁵ Theodoretus, *HE* II 31, 2.

stały przepływającą przez Nisibis rzekę Mygdonius, spiętrzyły jej wody i skierowały jej nurt na mury obronne, doprowadzając do poważnego w nich wylomu, Jakub miał wspierać obrońców swoją modlitwą prowadzoną w świątyni, gdzie prosił Boga całego świata o pomoc. Jak wyraził to Teodoret, ten Boży człowiek modlił się o siłę dla żołnierzy i mieszkańców, dzięki której udało się mury w porę zreperować³⁶.

Kiedy Efrem Syryjczyk namówił następnie Jakuba, by pojawił się na murach, perski król najpierw rozpoznał w nim władcę w stroju cesarskim, w lśniącej w promieniach słonecznych purpurowej szacie z diademem na głowie, by potem dojść do wniosku, że to Bóg Rzymian walczy po ich stronie³⁷. Jakub miał na prośbę Efrema rzucić na nieprzeliczone rzesze nieprzyjaciół klątwę, ale poprzestał jedynie na prośbie skierowanej do Boga, by nieprzyjaciół zaatakowały rzesze mrówek i komarów, które wywołały w ich szeregach panikę, wciskając się do trąb słoni, uszu i nozdrzy koni oraz innych zwierząt³⁸. W ten sposób, konstatował Teodoret, nieszczęsny król, doznając haniebnej klęski zamiast zwycięstwa, poznał moc Boga, protektora swoich wiernych³⁹.

Teodoret doszukiwał się także interwencji Boga na rzecz Teodozjusza I w bitwie z uzurpatorem Eugeniuszem i wspierającym go Arbogastem nad rzeką Frygidus⁴⁰. Podobnie czynili już wcześniej Rufin z Akwilei⁴¹, Sokrates z Konstantynopola⁴² czy Hermiasz Sozomen⁴³. Teodoret jednak

³⁶ Theodoretus, *HE* II 31, 8.

³⁷ Theodoretus, *HE* II 31, 10: „τὸν θεὸν ἔφη τῶν Ῥωμαίων ὑπερμαχεῖν”.

³⁸ Theodoretus, *HE* II 31, 12-13.

³⁹ Theodoretus, *HE* II 31, 14.

⁴⁰ Theodoretus, *HE* V 25. Na temat samej bitwy, zob. A. Demandt, *Geschichte der Spätantike*, München 2008, s. 108-110; P. Maraval, *Théodose le Grand (379-395). Le pouvoir et la foi*, Paris 2009, s. 265-278. Ambroży z Mediolanu w *Mowie na śmierć Teodozjusza* (7; 8), wyraził przekonanie, że to wiara Teodozjusza odniosła wówczas zwycięstwo. Wynik bitwy nad Frygidusem obie strony konfliktu potraktowały jako wyrok boski. Zob. K. Ilski, *Idea jedności politycznej, społecznej i religijnej w świetle pism Ambrożego z Mediolanu*, Poznań 2001, s. 96.

⁴¹ Rufinus, *HE* II 33. U Rufina starcie Teodozjusza z Eugeniuszem także miało wymiar konfrontacji religijnej. Obie strony, szykując się do rozprawy, starały się zapewnić sobie wsparcie sił nadprzyrodzonych. Teodozjusz współ z ludem i kapłanami zabiegał przy relikwiach męczenników i apostołów o ich wstawiennictwo u Boga. W dodatku przychyłność Najwyższego miały mu zapewnić post, modlitwa i całonocne błagalne nabożeństwa. Jak wyraził się Rufin, cesarz był ufny w moc prawdziwej religii (*verae religionis fretus*).

⁴² Sokrates, *HE* V 25.

⁴³ Sozomenenus, *HE* VII 24. Szczegółowe porównanie trzech wersji opisu wspomnianej bitwy u Rufina, Sokratesa i Sozomena, zob. P. Janiszewski, *Żywioły w służbie*

nie określił bliżej miejsca, w którym bitwa ta została stoczona. W jego relacji miłujący Chrystusa (φιλόχριστος) Teodozjusz wysłał poselstwo do słynącego z przepowiadania przyszłości egipskiego ascety Jana, aby dowiedzieć się, czy ma podjąć walkę z uzurpatorami⁴⁴. Mnich przepowiedział władcy zwycięstwo dwuetapowe: pierwsze miało być łatwe bez rozlewu krwi, drugie natomiast miało zostać okupione dużymi stratami⁴⁵.

Kiedy potem wobec przewagi sił nieprzyjaciela wedle Teodoretą po rozwinięciu szyków okazało się, że wrogie wojska znacznie przewyższały swą liczbą wojska cesarza, namawiano władcę, aby z rozstrzygnięciem militarnym poczekał do wiosny, kiedy zgromadzi więcej wojska, głęboko wierzący (πιστότατος) cesarz odrzucił te sugestie⁴⁶, wskazując, że nie można imputować słabości krzyżowi Zbawiciela, z którym do walki szły wojska rzymskie, ani też przypisywać potęgi obrazowi Herkulesa, w którym pokładały nadzieję wrogie im oddziały⁴⁷. W relacji Teodoretą cesarz spędził następnie noc na modlitwie, w czasie której w półśnie ukazać się mu mieli Apostołowie Jan i Filip, dodając mu odwagi i zapewniając o zwycięstwie. Mieli oni także ukazać się jednemu z żołnierzy z tym samym przesłaniem. Kiedy doniesiono o tym cesarzowi, ten miał stwierdzić, że nie jest to dla niego żadnym zaskoczeniem i że jemu zostało wcześniej to objawione i on sam uwierzył „Temu, który obiecał mu zwycięstwo”⁴⁸, nazywając Go opiekunem jego władzy (βασιλείας ἐπίκουρος)⁴⁹.

Jednak mimo zapewnień cesarza nikt w jego szeregach nie wierzył w sukces wobec tak wyraźnej przewagi wroga. Uzurpator natomiast tak był pewien triumfu, że rozpoczęcie bitwy przez władcę przyrównał do próby samobójczej⁵⁰. Przebieg militarnego starcia przyjął jednak nieoczekiwany obrót za sprawą gwałtownego wiatru⁵¹, który uderzył w szeregi

propagandy, czyli po czyjej stronie stoi Bóg. Studium klęsk i rzadkich fenomenów przyrodniczych u historyków Kościoła IV i V wieku, w: Chryścijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze, t. 3, red. T. Derda – E. Wipszycka, Kraków 2000, s. 60-63, 135-138.

⁴⁴ Theodoretus, *HE* V 25, 2. Według Sozomena (*HE* VII 22) posłańcem tym był Eutropiusz.

⁴⁵ Theodoretus, *HE* V 25, 2.

⁴⁶ Theodoretus, *HE* V 25, 3.

⁴⁷ Theodoretus, *HE* V 25, 4.

⁴⁸ Theodoretus, *HE* V 25, 5-8.

⁴⁹ Theodoretus, *HE* V 25, 8.

⁵⁰ Theodoretus, *HE* V 25, 9-10.

⁵¹ Według Rufina z Akwilei (*HE* II 32) w krytycznym momencie bitwy cesarz miał wadzić się z Bogiem, wskazując, że w przypadku klęski wojsk cesarskich poganie stracą

wojsk uzurpatora, niosąc ze sobą tumany kurzu i ograniczając wrogim zastępom widoczność, co ostatecznie doprowadziło do ich klęski⁵². Sami wrogowie rozpoznali w przebiegu wydarzeń boską interwencję (θείαν ἐπιγνόντες) na rzecz Teodozjusza⁵³. Cesarz mógł zatem, fetując zwycięstwo, kpić z wizerunku Herkulesa i głupiej nadziei, jaką w nim pokładano⁵⁴. Jak konstatawał Teodoret, Teodozjusz w czasie wojny i pokoju zawsze prosił Boga o pomoc, a ta zawsze była mu dana⁵⁵.

Znamienne są konstatacje Teodoreta odnoszące się do polityki religijnej cesarza Walensa. Kiedy władca ów obwiniał za porażkę w walce z barbarzyńcami Trajana, jednego ze swoich wodzów, ten miał odeprzeć zarzuty, dowodząc, że to nie on został pokonany, lecz sam cesarz, stając przeciwko Bogu i w ten sposób pozwalając barbarzyńcom pozyskać boską przychylność. Wskazywał następnie: zwycięstwo podąża za Bogiem, a On przybywa z pomocą tym, którzy idą z Nim do ataku⁵⁶.

W podobnym duchu wedle Teodoreta mnich Izaak strofować miał Walensa⁵⁷, wyruszającego z wojskiem z Konstantynopola, zarzucając mu walkę przeciwko Bogu i tym tłumacząc brak boskiego wsparcia dla poczynań władcy. Sugerował ponadto, że to sam Bóg napuścił na cesarza barbarzyńców. Toteż nawoływał władcę, aby przestał walczyć z Bogiem, a On wówczas przestanie walczyć z nim. Wedle Izaaka zwycięstwo nad wrogami miało zapewnić cesarzowi opowiedzenie się za ortodoksją, co sprowadzać się miało do wyznaczenia kościołom najlepszych pasterzy (ἀριστοί ποιείς)⁵⁸.

Teodoret jako zaangażowany chrześcijanin postrzegał zwycięstwa militarne poprzez pryzmat konfrontacji z wyznawcami kultów tradycyjnych. W jego relacji miały one dowieść z jednej strony mocy Boga chrześcijan, a z drugiej – niemocy bóstw, w których poganie pokładali nadzie-

motywację do nawrócenia. Według Pawła Janiszewskiego (*Żywioły*, s. 61) Rufin „buduje dramatyczną scenę prawdziwego sądu Bożego, który pokazuje, czyj Bóg i czyja religia jest prawdziwa”.

⁵² Theodoretus, *HE* V 25, 12-13.

⁵³ Theodoretus, *HE* V 25, 14.

⁵⁴ Theodoretus, *HE* V 25, 17.

⁵⁵ Theodoretus, *HE* V 25, 17: „τοιοῦτος ἦν ἐκεῖνος καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ ἀεὶ μὲν τὴν θείαν ἐπιχορίαν αἰτῶν, ἀεὶ δὲ ταύτης μεταλαγχάνων”.

⁵⁶ Theodoretus, *HE* IV 34, 2-3: „τῷ δὲ θεῷ ἡ νίκη ἔπεται καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ στρατηγουμένοις προσγίνεται”.

⁵⁷ Theodoretus, *HE* IV 35.

⁵⁸ Theodoretus, *HE* IV 35, 2. W innym miejscu Teodoret (*HE* IV 17, 1) zarzucał Walensowi, iż ten zabierał owczarni pasterza, a w jego miejsce przysyłał wilka.

ję, a które w jego przekonaniu były demonami, a więc złymi duchami prowadzącymi wojnę z Bogiem. Krótko mówiąc, zwycięstwa militarne odnoszone przez chrześcijańskich cesarzy miały dowieść prawdziwości chrześcijańskiej religii. Teodoret miał zresztą świadomość, że druga strona religijnego sporu, a więc wyznawcy kultów tradycyjnych, używali w podobny sposób argumentu zwycięstwa militarnego. Wszak Rzymianie od dawna przypisywali swoje zwycięstwa bogom i byli przekonani, że to im zawdzięczają swą pomyślność⁵⁹.

Tak więc wyprawa perska Juliana Apostaty miała w relacji Teodoreta dowieść mocy jego boskich patronów. Do tego jednak niezbędny był sukces militarny. Zapowiadały go wyrocznie, w ocenie historyka kłamliwe⁶⁰. Jedną z nich, jako przykład oczywistego kłamstwa, historyk przytoczył dosłownie aż dwukrotnie w dwóch swoich dziełach: w omawianej w niniejszym artykule *Historii kościelnej*⁶¹ i *W leczeniu chorób hellenizmu*. Wedle Teodoreta brzmiała ona następująco: „Teraz wszyscy bogowie jesteśmy gotowi zanieść trofea zwycięstwa za rzekę Ther. Ja będę stał na ich czele, ja, wojowniczy Ares wzniecający wrzawę wojenną”⁶². Zacytowanie wspomnianej przepowiedni nie było dziełem przypadku. Historyk uczynił to w pełni świadomie i z rozmysłem. Nazywał przy tym Juliana nieszczęsnym człowiekiem, który dał się oszukać wyroczni, marząc o pewnym zwycięstwie. Ów triumf militarny nad Persami miał być w przekonaniu Teodoreta wstępem do batalii z chrześcijanami nazywanymi przez cesarza Juliana pogardliwie Galilejczykami. W owej konfrontacji uczestniczyć mieli wszyscy bogowie (πάντες θεοί) na czele z Aressem, bogiem wojny, który miał ich poprowadzić do zwycięstwa⁶³. Jak wskazywał Teodoret, Julian, ufny w kłamliwe przesłanie wyroczni, zapo-

⁵⁹ Zob. McCormick, *Eternal Victory*, s. 11-34; F. Kolb, *Ideaal późnoantycznego władcy. Ideologia i autoprezentacja*, tł. A. Gierlińska, Poznań 2008, s. 51-52; S. Bralewski, *Przełom konstantyński a religijność Rzymian w wiekach IV i V – wybrane zagadnienia*, w: *Bitwa przy Moście Mulwijskim. Konsekwencje*, red. Z. Kalinowski – D. Próchniak, Poznań 2014, s. 126-128.

⁶⁰ Theodoretus, *HE* III 21, 1-2.

⁶¹ Theodoretus, *HE* III 21, 2.

⁶² Theodoretus Cyrensis, *De curatione graecarum affectionum* X 27, tł. S. Kalinowski, Teodoret z Cyru, *Leczenie chorób hellenizmu*, Warszawa 1981, s. 215. W przekonaniu Teodoreta (*HE* III, 21, 4) rzeka Ther miała być rzeką Tygrys.

⁶³ Podobnie Ammian Marcellin (*Res Gestae* XVI 12, 12-13; 18; XXIII 5, 19; XXIV 3, 6) dowodził, że zarówno Julian, jak i jego żołnierze, byli głęboko przekonani, iż za zwycięstwami militarnymi stoją bogowie. Zob. S. Bralewski, *Decreta caelestia versus princeps bonus w świetle Res Gestae Ammiana Marcellina*, *VoxP* 87 (2023) s. 61-62.

wiadał po powrocie z perskiej wyprawy wystawienie w chrześcijańskich świątyniach wizerunku bogini nierządu (τῆς δαίμονος τῆς ἀκολάστου τὰ εἶδωλα)⁶⁴. A zatem zwycięstwo nad Persami, odniesione dzięki protekcji pogańskich bogów, miało wykazać ich wyższość nad boskim Protektorem chrześcijan. Tak zapowiedzi Juliana odbierał Teodoret, przekonany o fałszywości jego przekonań religijnych, dlatego wywodził, że władca zebrał wojsko, a nie miał obrońcy (πρόμαχος)⁶⁵. Toteż kiedy pisał o znalezieniu umierającego rannego cesarza, skonstatował, że wojowniczy Ares nie przyszedł mu z pomocą, mimo wcześniejszej obietnicy, Apollo go oszukał, wieszcząc mu zwycięstwo w tej wojnie, a Gromowładny nie rzucił w jego obronie żadnej błyskawicy⁶⁶. Śmierć Juliana dla Teodoreta miała wymiar wyroku boskiego⁶⁷. Dlatego nieważne było dla biskupa Cyru, czy śmiertelny cios zadał mu człowiek czy anioł⁶⁸. Niestęchanie użyteczne dla Teodoreta natomiast były słowa przypisywane Julianowi w chwili śmierci, które skrzątnie przytoczył: „zwyciężyłeś Galilejczyku (νενίκηκας Γαλιλαίε)”⁶⁹, gdyż potwierdzały one prawdziwość wiary wyznawanej przez historyka.

Dla Teodoreta także męczennicy poddawani katuszom z powodu swej wiary w Chrystusa odnosili zwycięstwo, toteż konsekwentnie historyk określa ich mianem zwycięskich męczenników⁷⁰. Biskup Cyru nazywał więc Emiliana, wrzuconego w ogień w Dorostolos w Tracji przez pogańskich prześladowców, zwycięskim wojownikiem czy zapaśnikiem (νικηφόρος ἀγωνιστής)⁷¹. Podobnie Babylasa pochowanego w pobliżu Dafne nazwał zwycięskim męczennikiem (καλλινίκου μάρτυρος)⁷², a Julian, rozkazując zamęczyć dwóch żołnierzy za ich przekonania religijne, zdobył dla nich w przekonaniu Teodoreta wieniec zwycięstwa (νικηφόρος στέφανος)⁷³.

⁶⁴ Theodoretus, *HE* III 21, 7.

⁶⁵ Theodoretus, *HE* III 21, 1.

⁶⁶ Theodoretus, *HE* III 25, 5.

⁶⁷ Na temat śmierci cesarza Juliana, zob. N.H. Baynes, *The Death of Julian the Apostate in a Christian Legend*, JRS 37 (1937) s. 22- 29; M. Piechocka-Kłós, *Opis śmierci Juliana Apostaty w wybranych źródłach chrześcijańskich i pogańskich (IV– V w.)*, SW 51 (2014) s. 341-352.

⁶⁸ Theodoretus, *HE* III 25, 7.

⁶⁹ Theodoretus, *HE* III 25, 7.

⁷⁰ Theodoretus, *HE* IV 30, 3; V 22, 12.

⁷¹ Theodoretus, *HE* III 7, 5.

⁷² Theodoretus, *HE* III 10, 2.

⁷³ Theodoretus, *HE* III 15, 7.

W *Historii kościelnej* Teodoret nie tylko męczennicy prześladowani przez pogan odnosili zwycięstwa, ale także ci, którzy byli prześladowani przez heterodoksów. Do nich należał wedle Teodoret Euzebiusz, biskup Samosaty, który po licznych walkach i równie licznych zwycięstwach skończył jako męczennik⁷⁴ i otrzymał koronę męczeństwa⁷⁵. Ortodoksów prześladowanych w Kościele aleksandryjskim przez arian pod przewodem ich biskupa Lucjusza Teodoret nazywał najlepszymi atletami, wojownikami Chrystusa, którzy przewyciężyli wszelką słabość i tortury, cierpliwością triumfowali nad bezbożnością i odnieśli wspaniałe zwycięstwo nad arianami⁷⁶.

Wedle Teodoret ideologia zwycięstwa obejmowała także obrońców ortodoksji. Za takiego biskup Cyru uznawał biskupa Rzymu Liberiusza, nazywając go zwycięskim wojownikiem prawdy (νικηφόρος τῆς ἀληθείας ἀγωνιστής)⁷⁷. Zesłanych na wygnanie przez cesarza Walensa ortodoksów nazywał Teodoret zwycięskimi wojownikami (νικηφόρους ἀγωνιστάς)⁷⁸. Podobnie biskupa Aleksandrii, Atanazego, określał mianem zwycięskiego, wskazując na wiele stoczonych przez niego walk i odniesionych zwycięstw⁷⁹, a Jana Chryzostoma nazywał zwycięskim wojownikiem (τον καλλίνικον ἀθλητήν)⁸⁰.

Niesłychanie ciekawe są dywagacje Teodoret na temat pokoju wyrażone w konkluzji jego *Historii kościelnej*. Dowodzi w niej, że wojna przynosi chrześcijanom większe korzyści od pokoju, który przecież wcześniej nazywał drogocennym⁸¹. Pokój jednak w przekonaniu Teodoret czynił chrześcijan ospałymi i gnuśnymi, podczas gdy wojna wyostrzała charakter, uświadamiała kruchość życia doczesnego i uczyła pogardzania teraźniejszością⁸², a zatem wprowadzała na właściwe tory eschatologii chrześcijańskiej.

⁷⁴ Theodoretus, *HE* IV 15, 9.

⁷⁵ Theodoretus, *HE* V 4, 5.

⁷⁶ Theodoretus, *HE* IV 22, 20.

⁷⁷ Theodoretus, *HE* II 17, 1. Na temat postawy papieża Liberiusza, zob. S. Bralewski, *Papież Liberiusz – apóstata czy niezłomny obrońca wiary*, w: S. Bralewski, *Obraz papieżstwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006, s. 133-152.

⁷⁸ Theodoretus, *HE* IV 18, 4.

⁷⁹ Theodoretus, *HE* IV 20, 1: „τοῦ νικηφόρου μετὰ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ἱσαρίθμους στεφάνους”.

⁸⁰ Theodoretus, *HE* V 35, 8.

⁸¹ Theodoretus, *HE* I 7, 11.

⁸² Theodoretus, *HE* V 41, 26.

Podsumowując, trzeba zatem najpierw skonstatować, że dla chrześcijanina Teodoreta zwycięstwa militarne w konfrontacji z pogańskimi wrogami miały aspekt sakralny i dowodziły prawdziwości religii chrześcijańskiej i mocy Boga chrześcijan, sojusznika chrześcijańskich władców, a z drugiej strony fałszywości wierzeń wyznawców kultów tradycyjnych. Męczennicy natomiast, oddając swoje życie za Chrystusa, odnosili zwycięstwa na Jego wzór. Podobnie obrońcy ortodoksji, opowiadając się za zwycięską prawdą, sami stawali się zwycięzcami. W świetle ideologii zwycięstwa głoszonej przez Teodoreta konfrontacja chrześcijan z przeciwnikami ich wiary stwarzała na różnych polach okazje do odnoszenia zwycięstw w Chrystusie. Trzeba też podkreślić, że ideologia zwycięstwa w *Historii kościelnej* Teodoreta ma, podobnie jak w dziele Euzebiusza z Cezarei, którego był kontynuatorem, trzy wymiary: militarny, męczennicki i doktrynalny⁸³. Wszystkie trzy związane były z wojną prowadzoną przez złego ducha przeciwko Bogu i sprowadzały się do odnoszenia zwycięstw w imię Chrystusa. Tak więc Teodoret postrzegał omawiane zagadnienie podobnie do Euzebiusza.

Bibliography

Sources

- Ambrosius, *De obitu Theodosii*, tł. A. Kotłowska, Poznań 2008.
- Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, t. 1-2, ed. C.V. Clark, Berlin 1910-1915, tł. I. Lewandowski, Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, t. 1-2, Warszawa 2001-2002.
- Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, ed. H. Pietras, tł. A. Caba, Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, Kraków 2013.
- Lactantius, *De mortibus persecutorum*, ed. J. Moreau, Paris 1954.
- Rufinus, *Historia ecclesiastica*, ed. E. Schwartz – T. Mommsen – F. Winkelmann, w: Eusebius Werke, z. 2: *Die Kirchengeschichte*, Berlin 1999, s. 957-1040.
- Socrates, *Historia ecclesiastica*, ed. G.C. Hansen, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller. Neue Folge*, z. 1, Berlin 1995, tł. S.J. Kazikowski, Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986.
- Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, ed. I. Bidez – G.C. Hansen, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller. Neue Folge*, z. 4, Berlin 1995, tł. S. Kazikowski, Hermiasz Sozomen, *Historia Kościoła*, Warszawa 1989.

⁸³ Zob. Bralewski, *Boże zwycięstwo*, s. 331-351.

Theodoretus Cyrensis, *Historia ecclesiastica*, t. 1, ed. P. Canivet, SCh 501, Paris 2001; t. 2, SCh 530, Paris 2009.

Theodoretus Cyrensis, *De curatione graecarum affectionum*, ed. P. Canivet, SCh 57, Paris 1957-1958, tł. S. Kalinkowski, Teodoret z Cyru, *Leczenie chorób hellenizmu*, Warszawa 1981.

Studies

Balbuza K., *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki cesarstwa*, Poznań 2005.

Barnes T.D., *Christians and Pagans in the Reign of Constantius*, w: *L'Église et l'Empire au IVe siècle*, red. A. Dihle, Genève 1989, s. 301-337.

Barnes T.D., *Constantine and the Christians of Persia*, „Journal of Roman Studies” 75 (1985) s. 126-136.

Bralewski S., *Boże zwycięstwo (ἐνθεος νίκη) – „ideologia triumfu” w Historii kościelnej Euzebiusza z Cezarei*, „Vox Patrum” 63 (2015) s. 331-351.

Bralewski S., *Decreta caelestia versus princeps bonus w świetle Res Gestae Ammiana Marcellina*, „Vox Patrum” 87 (2023) s. 49-70.

Bralewski S., *Obraz papiestwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006.

Bralewski S., *Przełom konstantyński a religijność Rzymian w wiekach IV i V – wybrane zagadnienia*, w: *Bitwa przy Moście Mulwijskim. Konsekwencje*, red. Z. Kalinowski – D. Próchniak, Poznań 2014, s. 126-128.

Bralewski S., *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV – VI wiek)*, t. 1: „Niezwykła przemiana” – narodziny nowej epoki, Łódź 2018.

Brodka D., „Teologia zwycięstwa” cesarzy chrześcijańskich a „Historia ecclesiastica” Rufina z Akwilei, „Meander” 54 (1999) s. 457-464.

Combès R., *Imperator. Recherches sur l'emploi et la signification du titre d'Imperator dans la Rome républicaine*, Paris 1966.

Davies P.S., *The Origin and Purpose of the Persecution of A.D.303*, „Journal of Theological Studies” 40 (1989) s. 66-94.

Fears J.R., *The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problems*, w: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, z. 2/17/2, Berlin – New York 1981.

Frend W.H.C., *Martyrdom and persecution in the early Church: A study of a conflict from the Maccabees to Donatus*, Oxford 1965.

Gagé J., *La théologie de la victoire impériale*, „Revue Historique” 17 (1933) s. 1-44.

Harrel J., *Wojna o Nisibis. Obrona rzymskiej wschodniej granicy 337-363*, tł. A. Paradziński, Oświęcim 2019.

Heim F., *La théologie de la victoire de Constantin à Théodose*, Paris 1992.

Ilski K., *Idea jedności politycznej, społecznej i religijnej w świetle pism Ambrożego z Mediolanu*, Poznań 2001.

- Janiszewski P., *Dioklecjan czy Galeriusz? Kwestia odpowiedzialności za rozpoczęcie tzw. „Wielkiego Prześladowania” chrześcijan w 303 r.*, „Meander” 48 (1993) s. 303-317.
- Janiszewski P., *Żywioły w służbie propagandy, czyli po czyjej stronie stoi Bóg. Studium klęsk i rzadkich fenomenów przyrodniczych u historyków Kościoła IV i V wieku*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 3, red. T. Derda – E. Wipszycka, Kraków 2000, s. 60-63, 135-138.
- Keresztes P., *From the Great Persecution to the Peace of Galerius*, „Vigiliae Christianae” 37 (1983) s. 379-399.
- Kneissl P., *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*, Göttingen 1969.
- Kolb F., *Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft?*, Berlin 1987.
- Kolb F., *Ideal późnoantycznego władcy. Ideologia i autoprezentacja*, tł. A. Gierlińska, Poznań 2008.
- Leadbetter B., *Galerius and the Will of Diocletian*, London – New York 2009.
- Leithart P.J., *Defending Constantine. The Twilight of an Empire and the Dawn of Christendom*, Downers Grove 2010.
- Matthews J., *The Roman Empire of Ammianus*, Michigan 2007.
- McCormick M., *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Cambridge 1990.
- Piechocka-Kłós M., *Opis śmierci Juliana Apostaty w wybranych źródłach chrześcijańskich i pogańskich (IV–V w.)*, „Studia Warmińskie” 51 (2014) s. 341-352.
- Piganiol A., *L'Empereur Constantin*, Paris 1932.
- Smith K., *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*, Oakland 2016.
- Suski R., *Galeriusz. Cesarz, wódz i prześladowca*, Kraków 2016.
- Vivian M.R., *Eusebius and Constantine's Letter to Shapur – Its Place in the Vita Constantini*, „Studia Patristica” 29 (1997) s. 164-169.
- Wienand J., *Der Kaiser als Sieger. Metamorphosen triumphaler Herrschaft unter Constantin I*, Berlin 2012.
- Ziółkowski A., *Historia Rzymu*, Poznań 2004.